Framtidens ängsmarker – ett böljande landskap eller en väg?

David Brobäck
Populärvetenskaplig sammanfattning av Självständigt arbete i biologi 2013
Institutionen för biologisk grundutbildning, Uppsala universitet

Har du någonsin vandrat genom en blommande äng och plockat dig ett ordentligt fång prästkragar? Kanske är det vanligare att du vandrat längs med en vägkant för att få ihop en trevlig sommarbukett. Det är inget konstigt med det – ängarna är idag sällsyntare än vad de någonsin har varit. De överges och växer igen genom att högvuxna gräs tar över. Istället har många växter som tidigare var vanliga på ängsmarkerna tagit sig ut och etablerat sig längs med våra vägkanter. Här skapar den torra, ljusa och näringsfattiga miljön en perfekt plats för en mängd arter. Men kommer vägkanterna att ersätta ängsmarkerna? Troligen inte. Istället verkar det som om de skulle kunna fungera som spridningskorridorer till nya miljöer.

Många arter trivs i vägkanten

Det har visat sig att många arter från tidigare ängsmarker idag använder väggrenar som sin huvudsakliga livsmiljö. Centrum för Biologisk Mångfald visade i en undersökning 2009 att 23 rödlistade växtarter nu hellre håller sig längs med vägarna än på ängarna. Varje sommar ser de som sköter om vägarna i landet till att klippa växtligheten längs med vägkanterna. Det här gör man för att öka säkerheten i trafiken eftersom sikten blir bättre längs med vägarna. För många växter är detta precis vad de behöver. Klippningen av vägkanterna bidrar till samma funktion som den årliga slåttern hade i det traditionella jordbruket. Då såg bönderna till att slå, det vill säga klippa, ängarna på sensommaren med hjälp av lie. Därefter samlade man in växtmaterialet som senare skulle användas som foder till boskapen på vintern. Att man slog ängarna bidrog till att småväxta arter kunde träda fram istället för högvuxna gräs vilket gjorde ängarna till en artrik plats. På samma sätt skapar vägkanterna en lämplig miljö för dessa växter när de slås på sommaren.

Vägarbeten och trafik gör dessutom vägkanterna till störda miljöer där jorden ofta rivs upp. Många växter som tidigare varit talrika i ängsmarkerna är beroende av öppna ytor i jorden för att kunna växa. De lever bara ett år och är alltså tvungna att sprida sina frön varje år för att de ska kunna fortleva. Därför satsar dessa växter på små och många frön för att öka chansen för att fröna ska sprida sig till en ny plats där de kan gro. De små fröna är dåliga på att konkurrera med andra närliggande växter och behöver därför miljöer utan mycket växtlighet. De öppna jordplättarna längs med vägarna är därför perfekta för dem. Även vägkanternas näringsfattiga miljö liknar de forna ängsmarkerna och gör det därför möjligt för stresståliga växter att etablera sig.

Finnögontröst är en ettårig ängsväxt som hittat ut i vägkanten.
Foto: Tommy Lennartsson.

Varför sprider sig växter till vägkanten?

I det traditionella jordbruket var bönderna beroende av gödsel från sin boskap men idag är det inte djuren som gödslar våra åkrar – konstgödslet har tagit dess plats. Vi är idag inte lika beroende av boskap, och foder till dem får bönderna från annat håll än ängsmarkerna. Detta har lett till att ängsmarkerna förlorat sin ursprungliga funktion och i de flesta fall finns de bara kvar ur naturvårdssynpunkt. Från år 1850 till år 2004 har ängarna minskat från c:a 1 500 000 hektar till c:a 300 000, en minskning med nästan 80 procent. Växterna på de artrika ängarna förlorar sina levnadsmiljöer och isoleras på små platser långt ifrån varandra. Inte nog med det, den höga användningen av konstgödsel i dagens jordbruk har gjort att stora mängder kväve har läckt ut i atmosfären. Mycket av det faller ner i marken och gör att många miljöer övergöds, ängarna är inget undantag. Istället för små och stresståliga örter kommer högvuxna gräs och tar över istället. Finnögontröst på bilden ovan är ett exempel på en ängsväxt som är extra känslig för igenväxning av höga gräs eftersom den bara lever i ett år och är beroende av att sprida frön som etablerar sig varje sommar. Finnögontrösten är alltså en ettårig växt och det är just sådana som visat sig vara mest talrika längs med vägkanterna. När ängsmarker växer igen och försvinner är det också dessa växter som först försvinner från ängarna. Detta har gjort att de hittat nya miljöer i de torra och näringsfattiga vägkanterna.

Frön åker snålskjuts på både rådjur och bilar

Växter kan sprida sig på många olika sätt. De kan skjutas ut, falla direkt ned på marken, spridas med vinden eller med djur. Ofta hamnar inte frön särskilt långt från den planta de sprids ifrån. Det kan handla om en spridning på bara några meter. Men det finns vägar som växterna kan ta för att lyckas sprida sig en längre sträcka. Speciellt effektivt verkar djurspridning vara. I det traditionella jordbruket, där bönderna hade boskap betandes i ängarna, verkar växterna ha utnyttjat djuren i stor utsträckning. Boskapen såg omedvetet till att fröna hamnade i en ny och bra miljö genom att samla på sig frön i pälsen på ett ställe där de betade för att sedan potentiellt släppa dem på en annan plats där de betade.
Men idag betas inte ängarna till samma utsträckning som förr. Istället tror man att vilda djur såsom rådjur i viss mån skulle kunna ta boskapens plats. De har ofta setts beta längs med vägar och skulle möjligtvis kunna sprida frön från ängar till vägkanter. Väl i vägkanten tar bilar över. De passerar ständigt förbi växterna i vägkanten och de följer med växtligheten där en bra bit. Jord och smuts fastnar på bilarnas kaross och däck, speciellt när det har regnat och jorden är blöt, till bilisternas förtret men till växternas fördel. Jorden som hamnar på de förbipasserande fordonen har stor chans att innehålla en mängd frön från växter i vägkanter. I Tyskland har man testat om detta fungerar i verkligheten. Under en hel sommar åkte man runt c:a 1500 mil och samlade upp all jord som fastnat på bilen. När man sedan höll jorden i växthus grodde hela 124 arter, många av dessa tillhörde den närliggande miljön. Anta att jorden på bilarna transporteras en ordentlig sträcka, och med ens har växterna spridit sig långväga. Dessutom verkar bilar kunna hjälpa framförallt vindspridda växter. I Holland har bilarnas vinddrag som skapas när de åker förbi visat sig skjutsa på frön som sprids via vinden. Vissa frön lyckades till och med sprida sig upp emot 45 meter med hjälp av vinddragen.

Vägkanter som små ängar?

Många växter som tidigare hållit till i ängsmarker verkar trivas i vägkanterna tack vare den 2 störda miljö som trafiken utgör. Och många rödlistade arter verkar använda dessa miljöer som sina huvudsakliga biotoper. Men kommer vägkanter att kunna fungera som en mindre

ängsmarksmiljö för att förstärka växtsamhällen som tidigare varit som talrikast i ängarna? Man har i många fall sett att artrikedomen är hög längs med vägarna men den består inte bara av växter som härstammar från ängarna. Vägkanterna fungerar som levnadsmiljö för en mängd arter som inte hittas i ängarna vilket betyder att vägkanter och ängar inte är fullt jämförbara. Det har visat sig att arter som egentligen inte hör hemma i landskapet, det vill säga invasiva arter, har kunnat använda vägkanterna som spridningskorridorer och etablerat sig där. Även många växter som kommer från skogen har tagit sig ut till vägen och hittat en lämplig växtplats.

Men bara för att vägkanterna inte kan fungera som en mindre ängsmiljö betyder det inte att de är betydelselösa. Växter från ängarna har inte bara hållit sig kvar i refuger såsom vägkanter, även åkerholmar har kvar mycket av ängsfloran. Åkerholmar är små öar mitt i åkern som man inte har kunnat bruka på grund av stora stenbumlingar och liknande. Åkerholmarna har därför kunnat bibehålla den flora som tidigare var vanlig i området. Härifrån har man kunnat se att ängsväxter har kunnat sprida sig stegvis in i jordbrukslandskapet. Vissa åkrar har bönder övergivit och istället låtit göra om till betesmarker. Betet och frånvaron av konstgödsel gör att dessa marker i viss mån börjar likna de gamla ängarna. Hit har ängsväxter spridit sig ifrån åkerholmar. Om refuger som åkerholmar kan sprida ängsväxter till nya miljöer, varför skulle inte vägkanter kunna göra det? För att det ska kunna fungera måste artrika vägkanter ligga inom spridningsavstånd till de nya miljöerna. Det har visat sig att 39 procent av Sveriges ängsmarker ligger i anslutning till vägkanter vilket gör chansen för att växter ska kunna sprida sig från vägkanter till nya miljöer ganska stor. Åkerholmar och vägkanter skulle kanske därför tillsammans kunna hjälpa till att stärka vissa växtpopulationer i de gamla ängarna. Tillsammans kan de fungera som spridningskällor och sprida nya individer emellan varandra och tillbaks till gamla ängsmarkerna som behöver restaureras. Flera småpopulationer kan tillsammans, genom att låta frön spridas emellan dem, skapa ett flöde av nya individer som gör att den totala populationen, det vill säga metapopulationen blir starkare.

Skulle vägkanter kunna fungera som en liten äng? Foto: Mats Lindqvist.

Det finns en hake...

För att vägkanter ska kunna hjälpa hotade växtpopulationer måste de skötas om. Idag lever många ängsväxter i vägkanten men för att vägkanter ska kunna bygga upp livskraftiga populationer för att kunna sprida frön till ängar måste de tas om hand på rätt sätt. Oftast klipps vägkanterna när det passar. Ibland görs detta tidigt på sommaren vilket leder till att växter som blommar sent inte hinner blomma och sätta frön. Därför bör man tänka på är att följa mönstret från det traditionella jordbruket: att slå sent på sommaren när alla blommor har blommat. På så sätt håller man uppe artrikedomen. Sedan är det viktigt att tänka på att växterna som slogs i det traditionella jordbruket togs tillvara på som foder. På samma sätt bör de som sköter om vägkanter ta bort växtmaterialet från vägarna för att skapa en så lik miljö som möjligt.

Har vi tur inser de som sköter om vägarna att det är värt att ta hand om våra vägkanter så att ängsväxter kan få en större chans att överleva, växa sig starka och så att de en dag kan få ta sig tillbaka dit de en gång kom ifrån, så att vi i framtiden kan plocka våra sommarbuketter från våra ängar.

Mer information

Brobäck D. 2013. Skapar vägkanter nya möjligheter för ängsfloran? Självständigt arbete i biologi. Uppsala universitet.